

Отлъченият Константин Петканов от социалистическия канон в литературата

Никола Бенин

„Няма период от следосвобожденската ни литературна история, който да се сравни с втората половина на 40-те години...Подобно отношение към миналото и националния културен опит предполага тотален, трудно окачествим обрат в мисленето за историята. Обрат, при който няма как да се подмени самата литература като окончателно завършено множество от текстове, но затова пък може да се манипулира прочитът на последните в полза на една или друга кауза“. [1]

Abstract: The Excluded of the Canon of Socialist Literature Writer Konstantin Petkanov: *The study presents the reasons for the removal of the works by Konstantin Petkanov from the socialist literary canon. The nature of this canon, focused on the ideological impact on people in a totalitarian state, is discussed in details in the present work. It is pointed out that such authors as: Atanas Dalchev, Zmey Goryanin, Tsvetan Marangozov, Konstantin Pevlov, Binyo Ivanov and many others remain outside the canon. One reason for the works by Petkanov to be left outside the socialist literary canon is that the so called "depiction of everyday life", allegedly prevailing in his work, does not meet the creative aspirations of the new socialist literature. The other reason is the presence of religious elements. Faith in God and the religious feeling are incompatible with the ideas of communism and the works, in which they are present, are marginalized and removed from the eyes of readers.*

Key words: *socialist literary canon, depiction, everyday life, religious feeling.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Българската литература след Девети септември 1944 година се развива и регулира под диктата на *класово-партийния* подход¹. Партийните идеолози използват силата на този подход, за да придадат политическа и социална насоченост на културата на НРБ. Тази идеологическа стратегия е мощно оръжие на партийните цитадели да предпазят социокултурното пространство от нахлуването на творби, които не са „прогресивни“ или пък, нещо повече, някои то тях са и опасно „реакционни“.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Така в историята на българската литература се създава нов *социалистически канон*. Пламен Дойнов дава следното определение на този канон: „... комплекс от произведения, авторски имена, художествени похвати, тематични кръгове, жанрови модели, институционални форми, норми на езиково поведение, които в политическия режим на своята употреба обслужват образователната и културната политика на тоталитарната комунистическа държава“. [2] Изследователите в сборника „Социалистически канон / Алтернативен канон“² се интересуват от авторите, които творят по времето на комунизма и са изхвърлени от социалистическия канон. Тези творци са: Константин Павлов, Биньо Иванов, Трифон Кунев, Николай Кънчев, Иван Цанев и др. Извън социалистическия канон обаче остават и поети и писатели, които творят предимно по времето на „буржоазна България“. Това са: Константин Петканов, Атанас Далчев, Змей Горянин, Александър Вутимски, Константин Константинов, Цветан Марангозов, представителите на литературен кръг „Стрелец“³ и др. Творчеството на някои от тези автори вече е изследвано, но има творби, които предстоят да бъдат прочетени без идеологическа зависимост, за да намерят полагащото им се достойно място в

историята на българската литература⁴. Валери Стефанов пише: „Канонът освен императивно се държи и инструктивно – неговите ортодоксални служители вярват, че знаят кои са най-добрите Автори, най-важните Творби, най-правилните Прочити. Именно заради нарастващата студенина на дистанциите и властта на „усреднените“ мнения трябва да се полага усърдия в четенето както на каноническия корпус, така и на гласовете от „маргиналията“. Да се открият нови диалогични шансове на творбите от миналото“. [3]⁴

Канонът се „държи инструктивно“ и относно богатото творчество на Константин Петканов. Признавайки уменията на писателя от Беломорска Тракия да рисува пластично, да пресъздава убедително патриархалния бит на българина („дарба за изобразяване, която обладава само родения художник“ – [4]), критиката от епохата на социализма превръща и това му качество в слабост. В този ред на мисли „битоописателството“ провокира обвинения с идеологически оттенък – неумение на писателя да напусне територията на нравите и обичаите в живота на българина и да наложи темата за „прогресивните сили и закони“, които трябва да го управляват. В резултат на този прочит творчеството на Петканов е принижено до равнището на така наречената „селска белетристика“. В статията „Неочевидният смисъл на бита в трилогията „Жътва“ от Константин Петканов“ обобщаваме: „Общо място е твърдението в малобройните изследвания в творчеството на Константин Петканов, че той е битоописател, че изключително много залага в творбите си на изобразяването на битовия свят на българския селянин. Диагнозата на критиката го представя като автор, който твърдо е стъпил на земята на Одринска Тракия, и неотменно ни представя живота на хората, заключен между цикъла от делници и празници и подчинен на стародавни патриархални порядки“. [5]

Още нещо, насочвайки съзнателно вниманието си само към една от характерните страни в творчеството на писателя – битоописателната – критиката през годините на социализма го приравни с постиженията на така наречената „народническа литература“, а това е крайно несправедлива присъда. Тази тенденциозна оценка и съзнателно внушение явно са много трайни и силни, защото продължават да оказват влияние на изследователите на творчеството на Константин Петканов в годините на демократични промени. Манол Манолов, макар че има верни наблюдения върху творбите на романиста, откроявайки неговата „народопсихология“, продължава да го причислява към авторите „народници“ като Цани Гинчев, Георги Стаматов и Тодор Влайков. [6]

Втората съществена черта в творчеството на Петканов, която критиката през годините на НРБ схваща като отрицателна и несъвместима с тогавашните идеали, с принципите на атеизма, е наличието на религиозност. Присъствието на Бога и на религиозното чувство в творбите се схваща като заплаха при формирането на социалистическия светоглед, ето защо това е една от водещите причина писателят да бъде отлъчен от Канона. Темата за религията във време на атеизъм е табу и литературните изследвачи избягват да разискват религиозните внушения в творбите на Петканов, а само ги посочват и жигосват. Георги Цанев констатира: „Всички те (персонажите от трилогията „Жътва“ – бел. моя Н. Б.) живеят в едно възторжено преклонение пред земята, отдадени са изцяло на своя род (който свързват със земята) и на семейството (което свързват с труда). Те са много религиозни. Говорят непрекъснато за бога, за земята, за труда“. [7]

Литературният историк продължава да противопоставя нравствено-религиозните ценности със социалните явления при интерпретирането на милосърдните постъпки на хайдутите в двата романа „Хайдутите“ и „Индже войвода“. Според него: „Неговите хайдутите в двата романа – „Хайдутите“ и „Индже войвода“ – помагат на бедните, дават им пари, на за тях, както и за автора, отношението към бедните е продиктувано от нравствено-религиозни, а не от обществени съображения и е свързано с чувството на човещина и милост, а не на социална справедливост.

Това е въпрос на нравствената природа на човека, а не на отношението му към социалния строеж на обществото". [8] Внушенията на литературния историк са симптоматични. Той казва, че не хуманните чувства, а подтикът за социална справедливост трябва да бъде водещ в отношението към унижените и оскърбените. Защото, според принципите на „социалистическия реализъм“, именно обществените отношения, са в състояние да формират коректива за справедливост в общността. На Константин Петканов, естествено, този коректив му е чужд и несъвместим с неговите нравствено-религиозни убеждения не само за „вечната“ душа, но и за вечните неписани закони на дедите, които предпазват обществото от развала и деградация.

Единственият литературен критик по времето на НРБ, който не тълкува религиозната вяра на Константин Петканов от идеологическа гледна точка, е Александър Панов. Той променя ъгъла на осмисляне на творчеството на писателя, като застава на философски позиции. Основен предмет на обсъждане в началото на неговата статия „С високи човешки идеали“ е същностната концепция за **вечността**, която непрекъснато занимава есеистико-философските размисли и творческото въображение на Петканов. Проблемът за вечността е обвързан със смъртта, като по този начин е налице стремеж да се обсъди безкрайността на битието и да се тълкува копнежът по надмогване на времето. Александър Панов пише: „Едва ли е случайно, че изказванията за вечността са толкова характерни за Константин Петканов. Цялата му духовна същност, признанието, което усеща, са насочени именно натам – чрез изкуството, което създава, да надмогне смъртта“. [9] Понататък в изследването се прави същественото пояснение – Петканов не разбира вечността като безсмъртие на творбите, а като възможността на творчеството да „изрази онази духовна есенция, която издига човека над „първичния животински стадий“ и изгражда човешкото у него“. [10] В този смисъл за писателя вечен е духовно възмогналият се човек, живеещ с непреходните нравствени ценности или, иначе казано, притежаващ „вечната“ душа.

Макар че не подхожда с класово-партийните принципи да изяснява същността на философските схващания и творческите постижения на Петканов, Александър Панов не може да се освободи изцяло от предначертаните подходи за интерпретиране на творбите на литературата, от тогавашното, обременено с идеологически постулати мислене. Ако тази статия беше написана днес, тя щеше да има друго смислово съдържание. Литературният критик, използвайки 90 годишнината от рождението на писателя, се опитва да смекчи неговото възприемане в социокултурното пространство като „дълбоко религиозен човек“. Посредством риторическия въпрос се внушава, че „християнската идея“ за истинското духовно състояние отвъд земния живот отсъства при интерпретирането на проблема за вечността. Ето този риторически въпрос: „Но къде е тук християнската идея, че истинският духовен живот започва едва отвъд и че критерият, който осмисля нашия земен живот е там, независимо от нашата воля и намерение? Вместо това християнинът Петканов противопоставя на „единствения безспорен факт“ в човешкия живот надеждата, която подтиква човека към създаването на най-високия връх на човешкия дух – поезията“. [11]

Константин Петканов не беше четен през призмата на християнската религия, но беше мислен, беше неизречено възприеман като религиозен автор. Вярата в Бога е обезпокояващ знак за изследвачите от миналото и тя е една от същностните причини творчеството на писателя да бъде маргинализирано в полето на българската литература.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Обобщението, което трябва да се направи, е, че пред българските изследователи стои задачата да направят нов прочит на същностните страни в

романите на Петканов и да оценят ролята им за изграждането на самобитен повествователен стил, да интерпретираме непреходните авторови послания в духа на религиозния и общочовешкия нравствен максимализъм.

Днес открито трябва да кажем, че внукът на поп Костадин Петканов от село Каваклия, Лозенградско (прототип на Дядо Костадин Пендев), авторът на десетки романи, повести, разкази и публицистични творби е **религиозен автор**⁵. Нещо повече, той е нашият най-религиозен белетрист, така както Змей Горянин е нашият най-религиозен поет. Трилогията „Жътва“ и останалото творчество на писателя е изпълнено с религиозно чувство, с преклонение пред Бога и вяра в неговата навременна помощ. Вярата в Бога е стожерът на битието, основополагащият принцип, който организира културния свят на човека.

В този смисъл предизвикателството, което стои пред литературната критика е да даде нови „диалогични шансове“ на романите от трилогията „Жътва“ на Константин Петканов и да ги накара да зазвучат с техните неподправени и нечути гласове в полето на българската литература. Дошло е време да се опитаме да преодолеем съществуващите клиширани повтаряния и идеологически постановки за особеностите в тяхното проблемно-естетическо съдържание и да направим нов, свой прочит на мисловните нагласи, представите за ценности и преживяванията на българина. Трябва да се интересуваме от идентичността на българския свят с неговите бит, нрави, обичаи, противоборства, исторически стремления, травми и религиозна вяра и да се питаме как родово-патриархалният човек се превръща в исторически и как живеенето в РОДа се трансформира в живеене за наРОДа и РОДината. Този различен и цялостен прочит на творчеството на Константин Петканов е необходим, защото, както пише Иван Сарандев: „Българската критика обаче е в дълг пред този значителен по обем дял от творчеството на писателя. Той се нуждае от нов прочит, от осмисляне и преосмисляне, за да могат да се извлекат всички значими естетически стойности, актуални и днес“. [12]

БЕЛЕЖКИ

1. Васил Колевски, един от най-последователните изследователи, защитници на класово-партийния подход на метода на „социалистическия реализъм“ през комунизма, по време на демократичните промени продължава да твърди: „Литературата е отражение на живота. Както казва Димитър Благоев, това е школска истина. Ако в живота има класи и класова борба, то литературата не може да не покаже това, а литературоведите не може да не разкриват доколко вярно и художествено е отразена тази картина на живота. Следователно класово-партийният подход не е измислица на марксистите. Да живееш в общество и да си независим от него е невъзможно – беше казал един умен човек. Що се отнася до социалистическия реализъм искам да напомня, че в науката и литературната практика съществуват – реализъм, критически реализъм, сюрреализъм, неореализъм, магически реализъм. Защо да не съществува и социалистически реализъм, още повече, че с този художествен метод са създадени произведения със световно признание и слава“. [13]; Ето и друго, алтернативно мнение на Михаил Неделчев за „социалистическия реализъм“: „И така, терминът „социалистически реализъм“ се появява твърде късно, но се явява спасително запълващ вакуума – и там в страната на победилния социализъм, и тук, във все още буржоазна България. Явява се, за да фокусира и синтезира, да извърши нагледи и да потърси основанията си в различни посоки, да узурпира и да декредитира“. [14]

2. Вж. изследванията на Лиляна Деянова, Чавдар Попов, Петър Кърджилов, Владимир Янев, Иван Станков, Пламен Дойнов, Валери Стефанов, Албена Хранова и др. в „Социалистическият реализъм. Нови изследвания“. [15]

3. За фетилистските идеи и естетическата програма на литературен кръг „Стрелец“, които са отречени чрез класово-партийния подход, вж: [16]

4. Прочитете на творбите извън канона се обсъждат и от Елена Азманова-Рударска. Тя пише: „Четенето извън каноните, Четенето въпреки литературата. Как съвременното литературознание „чете“? Това са едни от възможните въпроси, които изникват при осмислянето на сборника „Неканоничната българска литература“, реализирана от преподавателски екип от ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград и от ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“, Велико Търново...Сборникът „Неканоничната българска литература“ поражда алтернативата – да прочетем „забравеното старо“.

[17] 5. В печата по време на демократичните промени се появиха съмнения, че той е бил отровен заради религиозните му възгледи. Във вестник „Сега“ от 13 януари 2001 година в статията „Акад. Константин Петканов наричал истината светлина за душата“ Галина Минчева пише: „Константин Петкано умира внезапно при крайно съмнителни обстоятелства. Преследван за своята религиозна и културна принадлежност и като представител на българо-британското дружество и за връзките си с Ротари клуб и Лигата на говорещите английски език в България, той остава в живота си с будно гражданско чувство“. [18]

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Василев 2012: Василев, Сава. Писателят Генчо Стоев и литературните кръстовища на историята. Велико Търново: Фабер, с. 8.
- [2] Дойнов 2009: Дойнов, Пламен. Социалистически реализъм и алтернативни тенденции в литературата на НРБ: Аспекти на каноничността – В: Социалистически канон / Алтернативен канон. Официално и неофициално в българската литература и култура между 1944 и 1989 г. София: Издателка къща „Пан“, с. 29.
- [3] Стефанов 2003: Стефанов, Валери. Българска литература. XX век. Дванадесет сюжета. София: Анупис, с. 14.
- [4] Делчев 1980: Делчев, Борис. Избрани произведения. Том първи. София: Български писател, с. 82.
- [5] Бенин 2007: Бенин, Никола. Неочевидният смисъл на бита в трилогията „Жътва“ от Константин Петканов. – В: Сборник в памет на проф. д-р Славчо Иванов. Велико Търново: Фабер, с. 234.
- [6] Манолов 2005: Манолов, Манол. Непроменимият. – Прозорец, № 4, с. 1.
- [7] Цанев 1975: Цанев, Георги. Страници от историята на българската литература. Том 4. Художествени образи и критически идеи. С., Наука и изкуство, с. 214.
- [8] Пак там, с. 232.
- [9] Панов 1981: Панов, Александър. С високи човешки идеали. (90 години от рождението на Константин Петканов) – Септември, XXXIV, № 11, с. 223.
- [10] Пак там, с. 223.
- [11] Пак там, с. 223.
- [12] Сарандев 2005: Сарандев, Иван. Българска литература (1918– 1945). Т. 2 /1930–1945/. Пловдив: Хермес, с. 27–28.
- [13] Колевски 2005: Колевски, Васил. Не може да загине народ с хилядолетна история. <<http://old.duma.bg/2005/0305/030305/kultura/cul-6.html>>.
- [14] Неделчев 2008: Неделчев, Михаил. Социалистическият реализъм. Теория и практика. Съответствия / Несъответствия. – В: Социалистическият реализъм: нови изследвания. София: Нов български университет, с. 41.
- [15] Дойнов 2008: Дойнов, Пламен. Съставител. Социалистическият реализъм: нови изследвания. София: Нов български университет.
- [16] Василев 2000: Василев, Сава. Литературен кръг „Стрелец“. Велико Търново: Слово.

- [17] Азманова-Рударска 2009: Азманова-Рударска, Елена. Неканонично за „Неканоничната българска литература“. Творчески фигури и авторово поведение. – Литературен вестник, год. 19, № 19, 27.05–2.06, с. 6.
- [18] Минчева 2001: Минчева, Галина. Акад. Константин Петканов наричал истината светлина за душата. – Сега. <<http://www.segabg.com/article.php?id=166020>>.

За контакти:

Гл. ас. Никола Бенин, Катедра по български език, литература и изкуство, Русенски университет „Ангел Кънчев“, E-mail: nbenin@uni-ruse.bg